Tarih İncelemeleri Dergisi
XL-2, 2025, 921-948
DOI: 10.18513/egetid.1698215

KLASİK ÇAĞ ATİNA HUKUKUNDA *OIKOS*A İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Sultan Deniz KÜÇÜKER[*] - Türkan Banu GÜLER[**]

Öz

Oikos terimi, Klasik Çağ Atina kaynaklarında kamusal alana karşıt olarak özel alana işaret etmekle birlikte bu alanın sosyo-ekonomik varlığına karşılık gelen anlamlar taşımıştır. Bu bağlamda *oikos*, konut anlamını taşıdığı gibi bununla bağlantılı olarak aile ve servet, mal, mülk anlamlarında da kullanılmıştır. Mevcut çalışmada, *oikos*un anlamları çerçevesinde Atina *polis*inde yapılan hukuki düzenlemeler incelenmektedir. Bu çerçeve içinde öncelikle *oikos*un sosyal ve iktisadi bünyesinin başlangıç birimi olan evlilik kurumu, aile kurumu ve bunlarla bağlantılı miras yönetimi üzerine planlanmış olan yasal düzenlemeler konu edilmektedir. Ardından *oikos*un taşıdığı servet, emlak, mülk anlamlarından hareketle, özel mülke ilişkin düzenlemeler de konu edilmiştir. Bu bağlamda ise Atinalı yurttaşın mülkü üzerindeki tasarruf yetkileri ve farklı taşınır ve taşınmazların el değiştirmesi esnasında özel mülkün korunması amacıyla yapılan ticari ve ekonomik faaliyetlerle ilgili düzenlemeler de kaynaklar üzerinden incelenerek gündeme getirilmiştir. Çalışmanın temel kaynakları, Atina mahkemelerinde sunulmak üzere hazırlanmış olan söylevlerdir. Epigrafik malzeme ise ticari ve ekonomik faaliyetlerle ilintili düzenlemelerin tanıklığında kullanılmıştır. Atina'da kamu otoritesinin *oikos*a aktif olarak müdahale ettiği bilinen bir konudur. Bu çalışmanın amacı ise antik kayıtlarda konu edilen resmi, hukuki verilerden örneklerle bu ilişkinin boyutlarını ortaya koyabilmektir. Böylelikle Atina *polis*inin, *oikos* temelinde yurttaşları ile ilişkilerini nasıl düzenlediği de daha belirgin hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: *Oikos*, *Polis*, Atina, Hukuk, Özel Alan

[*] Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
E-posta: sdkucuker@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9949-6805.

[**] Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
E-posta: tbguler@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9273-9974.
(Makale Gönderim Tarihi: 13.05.2025 - Makale Kabul Tarihi: 8.12.2025).

Abstract

Regulations Concerning *Oikos* in Classical Athenian Law

In Classical Athens, the term *oikos* referred to the private space as opposed to the public space, and its meanings reflected the socio-economic life of this area. Accordingly, it meant home, family, and property in ancient Greek. This study examines the legal regulations of Athens within the framework of the definitions of *oikos*. First, it discusses laws related to the institution of marriage, which formed the foundational unit of the social and economic structure of the *oikos*, as well as laws governing the family and inheritance management. Subsequently, regulations on private property are analyzed. These include citizens' powers over their property and rules governing commercial and economic activities to protect private property during the exchange of movable and immovable assets. The speeches prepared for the courts of Athens serve as the primary sources of this study, and in addition, epigraphic material is used to attest to the regulations of economic activities. It is commonly known that Athenian government actively interfered with the *oikos*. This study aims to clarify the dimensions of this relationship by drawing on examples from legal and official historical documents. Thus, it will become more apparent how the *polis* organized its relations with its citizens on the basis of the *oikos*.

Key Words: *Oikos*, *Polis*, Athens, Law, Private Space

Giriş

Tarihte üretim-tüketim ilişkilerinin başlamasıyla birlikte sosyal alanın içine ekonomi de dâhil olmuş ve ekonomik ilişkiler ile faaliyetler, toplumun en küçük birimi olan aileden itibaren tüm sosyo-politik kurumların oluşumunda önemli rol oynamıştır. Toplumsal ve siyasi kurumlar geliştikçe, mülk ve mülkiyet haklarını düzenlemeye yönelik yasal çalışmalar da başlamıştır. Bu alandaki ilk düzenlemeler Mezopotamya geleneğinde ortaya çıkmıştır. Günümüze ulaşan en eski kanunlar, MÖ 2100 civarında iktidara gelen Sümer III. Ur Hanedanlığı'nın ilk kralı Ur-Nammu tarafından hazırlanmıştır.[1] Hammurabi Kanunları ise yaklaşık MÖ 1760 yılına tarihlenmekte olup bu geleneğin devamı niteliğindedir. Ayrıca bu düzenlemeler, kendinden sonraki Asur, Hitit ve İbrani kanunlarını da etkilemiştir.[2] Disiplinler arası çalışmalar; mülkiyet, evlenme, boşanma, miras, alışveriş ilişkilerini kanıtlama gibi temelinde ekonomiyle ilişkili tüm bu faaliyetlerin, Sümer geleneğinden itibaren Mezopotamya'da şahitlerin de kaydedildiği tabletlerle belgelendiğini ortaya koymaktadır. Kralların, kendi tanrıları tarafından görevlendirildiklerinin vesikalarda açıkça beyan edildiği büyük teritoryal Mezopotamya devlet geleneği içinde yapılan kanunlar, tanrının buyruğu olarak kabul edilmiş ve bu şekilde uygulanmıştır.[3] Dolayısıyla tarihte devlet olgusunun var oluşundan itibaren toplumsal ve ekonomik yaşamı düzenleme gereksinimi, yazılı hukuki düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Yazılı hukuk sistemlerinin Ege uygarlıkları siyasi bünyeleri içinde ortaya çıkmaya başlaması ise ancak MÖ 7. yüzyılda gerçekleşmiştir. Öncelikle Girit Adası'nda ve diğer *polis*lerde de yazılı yasaların yapılmaya başlandığı epigrafik belgeler üzerinden okunmaktadır. İçinde demokrasi ve ılımlı oligarşi siyasal düzenlerinin olgunlaşmaya

[1] Hoofs 2010, s. 6.
[2] Westbrook 2015, s. 62-63.
[3] Kılıç 2014.

başladığı küçük devlet organizasyonları olarak *polis*lerin var olduğu bu coğrafya, aynı zamanda yurttaşlık kavramının olgunlaşmasına da tanıklık etmiştir. Yurttaşlar, *polis*ler içinde özgür kişiler olarak hem yönetilenler hem de yönetenler olarak konumlanmıştır. Böylelikle zaman içerisinde kamu mülkü karşısında özgür yurttaşlara ait özel mülk, özerk bir alana yerleşmiş ve yazılı yasaların yapılmasından itibaren hukuk içinde de özel olarak koruma altına alınmıştır.

*Polis*lerin geniş yayılım coğrafyasında yazılı hukuk sistemleri yaygın biçimde varlık gösterse de Atina, bu alanda sahip olduğu edebî ve epigrafik kaynakların zenginliğiyle öne çıkar. Öyle ki Klasik Dönem'e ait Atina kaynakları, kamusal ve özel yaşama dair çok sayıda yasal düzenlemenin varlığını belgelemektedir. Bu bağlamda özellikle epigrafik belgeler, ekonomik yaşamı düzenleyen hukuki uygulamalara çağın içinden tanıklık etmeleri bakımından ayrı bir önem taşırken; hatiplerin mahkemelerde okunmak üzere hazırladıkları söylevler, devletin yurttaşlarla kurduğu ilişkilerin farklı boyutlarını görünür kılar.[4] Bu belgeler, Atina toplumunda ister yurttaş ister yabancı olsun, her yaştan ve her meslekten bireyin özel ya da kamusal yaşama ilişkin pek çok meselesinin mahkemelerde tartışıldığını ve kararların yürürlükteki yasalar uyarınca verildiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında, devletin alanı olan kamusal alana karşıt olarak *oikos* teriminde kavramlaşan yurttaşın alanı yani özel alan ile ilgili düzenlemeler ele alınacaktır. Öyle ki *oikos* terimi, öncelikle kişinin içinde yaşadığı özel alanı, yani sınırları arazisiyle belirlenen konutu ifade eder. Bununla birlikte, bu mekânın temel unsurunu oluşturan çekirdek aile anlamını da taşımaktadır.[5] *Oikos*un aile anlamı, aynı zamanda birkaç kuşak boyunca devam eden ebeveyn ve çocuklar dizisini kapsayacak biçimde soy anlamına da genişlemiştir.[6] Son olarak *oikos,* antik metinlerde servet, emlak, mülk anlamlarında

[4] Her yurttaş, Atina mahkemelerinde kendini temsil etme hakkına sahip olsa da yapacağı konuşmayı hazırlayabilecek alt yapıya sahip olmamıştır. Bu aşamada Atina'da adeta hukuk danışmanları (*symboulos* ya da *synēgoros*) olarak hatipler devreye girmiş ve konuşmacılar için davalarda sunulmak üzere konuşma metinleri hazırlamışlardır. MÖ 3. yüzyıldan itibaren İskenderiye Kütüphanesi'ndeki çalışmalar sayesinde büyük çoğunluğu MÖ 4. yüzyılda yaşamış Atina'daki en iyi hatiplerin sayım dökümü yapılarak 10 hatipten oluşan bir *kanon* belirlenmiştir. Burada adı geçen 10 hatip; Antiphon, Andokides, Aeskhines, Demosthenes, Lysias, Isokrates, Isaios, Hypereides, Lykourgos ve Deinarkhos'a atfedilen özel ya da kamusal pek çok dava metni de *corpus*lar içinde günümüze ulaşmıştır. Hatipler ve hatiplere atfedilen dava metinleri ve diğer türdeki söylevlerinden oluşan *corpus*lara ilişkin olarak bk. Pernot 2005, s. 34-38; Kennedy 1963, s. 125-263.

[5] *Oikos*un tüm anlamları için LSJ 1996, s. 546; Çelgin 2011, s. 461. Ayrıca antik metinlerde tıpkı *oikos* gibi *oikia* kelimesinin de konut/ev anlamında kullanıldığı ve hatta MÖ 5. ve 4. yüzyıl yazarlarının, doğrudan konutun kendisine işaret etmek istedikleri vakit çoğunlukla *oikia* kelimesini tercih ettikleri belirtilmektedir. MacDowell 1989, s. 11.

[6] Roy 1999, s. 2. *Oikos*un aile ve bununla ilintili biçimde soya işaret eden anlamı, Demosthenes'in bir miras davası için hazırlamış olduğu mahkeme söylevinde geçen aşağıdaki cümlelerde açık biçimde görülmektedir: "*Theopompos'un babası kimdir? Kharidemos. Kharidemos kimden olmuştu? Stratios. Stratios kimden? Bouselos'tan. İşte, sayın yargıçlar, bu adamlar Stratios'un oikos'una (aile/soy) mensuplardır*." Dem. 43.48.6-9. "*Öyleyse her durumda ve her açıdan, oikos'un (aile/soy) bir diğer kolundan ve daha uzak akraba oldukları ve Hagnias'ın mülkünden*

kullanılmıştır.[7] Bu bağlamda *oikos*; kişinin sahip olduğu araziler, binalar, mahsuller, hayvanlar, köleler, mobilyalar, giysiler, nakit değerindeki varlıklar hatta kişinin alacaklı olduğu borçlar da dâhil olmak üzere pek çok bileşeni içine almaktadır.[8] Dolayısıyla terimin bizatihi değeri, bu çalışmada özel alan ve aileyle birlikte özel mülke ilişkin yasal düzenlemelerin de ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Tüm bu anlamlarıyla *oikos*, *polis* sisteminin sosyal ve iktisadi yapısının merkezinde yer almıştır. Öyle ki çekirdek ailenin özel alanı olan *oikos* içinde hem soyun devamlılığı sağlanmış hem de konut sınırları içinde kadınlar ve köleler arasındaki iş bölümü sayesinde tarım ve zanaata dayalı üretim faaliyetleri yürütülerek hane halkının kendi kendine yeterliği temin edilmiştir. Erkeğin de katılımıyla sağlanan üretken birliktelik sayesinde mülk arttıkça da *oikos* genişlemiştir. *Oikos*un bu değeri Aristoteles'in *Politika* adlı eserinde *polis*in temel birimi olarak öne çıkarılması ile müzahirdir.[9] Ayrıca eski toplumların gelişimi üzerine yazan Engels de *oikos*u yani karı-kocanın birleşmesiyle oluşan hane ve içindeki aileyi, çevresinde toplum ve devletin yavaş yavaş ete kemiğe büründüğü bir çekirdek olarak değerlendirmiştir.[10] Bu şekilde sosyal ve iktisadi yapının merkezinde görünen hane, hane halkı ve mülkü, Atina yazılı hukuku içinde de özel bir alana yerleşmiştir. Bu bağlamda, öncelikle *oikos*un sosyal ve iktisadi bünyesinin başlangıç birimi olan evlilik kurumu ve buna ilişkin düzenlemelerin iyi anlaşılması gerekmektedir.

Evlilik Kurumu ve Buna İlişkin Düzenlemeler

Evlilik, antik gelenekte sözlü hukukun egemen olduğu çağlardan itibaren iktisadi bir alışveriş üzerine inşa edilmiştir. Homeros dizelerinde konu edilen evlilikler, damadın kızın babasına ve kızın babasının da damada bahşettiği hediyelerin karşılıklı alınıp verilmesiyle kurulmuş ve bu hediyeler, çiftin yeni bir hane kurmasının ekonomik zeminini hazırlamıştır. Öncelikle damat tarafından gelinin babasına bahşedilen düğün hediyeleri (*hedna*), ona gelini kayınpederinden isteme hakkı vermiştir.[11] Böylelikle damat, bu hediyeler ile gelinin olası diğer taliplerini geride bırakmayı başarmıştır.[12] Buna karşılık, gelinin babası da kızının çeyizini (*proiks*) temin etmiştir. Kız tarafının hediyeleri

---

hiçbir şey talep etmenin onlar için uygun olmadığı kanıtlanmıştır." Dem. 43.50.5-8. Demosthenes'in bu söylevinde adı geçen kişilerin akrabalık derecelerine ilişkin olarak bk. Thompson 1967, s. 274-275.

[7] *Oikos*a yüklenen emlak, mal, mülk anlamı onu *klēros* (arazi, emlak) ve *ktēsis* (mal, mülk) kavramlarına yaklaştırmıştır. Ayrıca kaynak çalışmaları, kimi metinlerde *oikos* ile *klēros*un birbirinin yerine kullanıldığını göstermiştir. Ayrıntı için bk. Macdowell, s. 11.

[8] *Oikos*un tüm mal mülke işaret eden bu anlamı, aşağıdaki diyalogda oldukça belirgindir:

"- *Sokrates: Oikosun ne olduğunu düşünüyoruz? Oikia ile aynı şey midir yoksa bir kişinin oikia dışında sahip olduğu şeyler de oikosun bir parçası mıdır?*

- *Kritoboulos: Bence, sahibi ile aynı kentte olmasalar bile bir kişinin sahip olduğu her şey oikosunun bir parçasıdır*." Xen. *Oec*. 1.5.

[9] Aristot. *Pol*. 1252a1-1253b4.

[10] Engels 1998, s. 120.

[11] Hom. *Il*. 22.471-472; Hom. *Od*. 8.318-319.

[12] Hom. *Od.* 6.159, 15.16-18, 16.390-392, 21.160-162.

kimi zaman doğrudan damada verilmiş[13] kimi zaman da dolaylı olarak gelin aracılığıyla damada teslim edilmiştir.[14] Evlilik akdinin yapılması sürecinde bahşedilen bu hediyeler, ailelerin toplum içindeki statüsünün bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.[15]

Atina'da yazılı hukukun kurumsallaşmasının ardından, Homeros Destanları'nın tanıklık ettiği evlilik öncesindeki iktisadi alışveriş geleneği de devam etmektedir. Klasik Çağ için bu geleneğin süreğenliğine ilişkin en önemli kaynak, Ksenophon'un *Oikonomikos* adlı eseridir. Bu eserde Sokrates ile toplum içinde örnek yurttaş olarak gösterilen Iskhomakhos arasında geçen bir diyalogda Iskhomakhos, karısı ile arasında geçen bir konuşmayı aktarırken evliliğin mülki ortaklığına ve ikisinin de evliliğin başlangıcında ortaya neler sürdüğüne değinmektedir.[16] Evlilik birliği kurulacağı vakit, özellikle gelinin babası tarafından ortaya sürülen taşınır ve taşınmaz tüm maddi varlık Klasik Çağ mahkeme söylevlerinde de konu edilmiştir.[17] Tıpkı Homeros toplumunda olduğu gibi Klasik Çağ'da da evliliğin başlangıcında ortaya konan mülkler, tarafların toplumsal statüleri ile yakından ilişkili olmuş ve bir babanın kızını, kendi statüsüne uygun, iyi itibara sahip ve güvenilir bir erkekle evlendirme kaygısı Atina mahkemeleri için hazırlanmış olan söylevlere de yansımıştır.[18]

Toplumsal ve ekonomik açıdan büyük öneme sahip olan evlilik olgusunun resmi, hukuki izleri ise aynı ölçüde belirgin değildir. Öyle ki Klasik Dönem'de evlilik, esasen damat adayı ile kızın babası arasında gerçekleştirilen sözlü bir akit temelinde şekillenmiştir. Eskiçağ yazarlarının *engyē*, *engyēsis* terimleriyle ifade ettiği bu akit, Atina'daki hukuki söylevlerde evliliğin yasal statüsünü belirleyen unsur olarak görünmektedir.[19] Yapılan bu evlilik akdi, *gamos* adı verilen bir tür düğün töreniyle halka ilan edilmiştir. Törenin ardından kadın, baba evinden ayrılarak kocasının evine yerleşmiştir. Bu gelenek çerçevesinde kadının çeyizi, kocanın mal varlığının bir parçası hâline gelmiş; çeyizin niteliğine bağlı olarak koca tarafından ya işletilmiş ya da kullanılmıştır.

Evlenecek kıza babası tarafından verilen çeyiz, gerçekte onun babasından aldığı bir miras payı niteliği taşımaktadır. Zira Atina yasalarına göre kadın, doğrudan yasal mirasçı kabul edilmemektedir. Babası ölen bir kadın, eğer erkek kardeşi yoksa ancak baba tarafından en yakın akrabası, örneğin varsa amcası ya da onun oğlu ile evlenmesi koşuluyla ya da erkek çocukları varsa onların aracılığıyla mülkün aktarıcısı (*epiklēros*)

---

[13] Hom. *Il.* 6.191-193, 7.311-315.
[14] Hom. *Il.* 9.147-148, 22.51.
[15] Donlan 1982, s. 147.
[16] Xen. *Oec*. 7.13.1.
[17] Örneğin bk. Is. 8.8; Dem. 27.4-5.
[18] Dem. 20.57; Is. 7.11. Klasik Çağ'da yoksul Atinalıların kızlarına çeyiz yapma, bunun için ekonomik fon sağlama gayretleri ise *eranos* terimi üzerinden anlatılmaktadır. Başlangıçta bir dini tören ya da kutlama yemeğine gönüllü katkı, herkesin kendi payını getirdiği ortak yemek anlamına gelen bu kelime, MÖ 5. yüzyılın başlarından itibaren akrabalar ve arkadaşlardan toplanan borç paralarla oluşturulan bir fonu ifade etmek için de kullanılmıştır. Ayrıntı için bk. Kapparis 2018, s. 167, 179, dn. 16; Harris 2006, s. 335.
[19] Maffi 2005, s. 254; Cox 2011, s. 232. Hitabet metinleri içinde *engyē* ve *engyēsis* terimlerinin kullanımları için bk. Is. 3.36; Dem. 44.49, 46.18.

olma payesine sahip olmuştur.[20] Özellikle amca-yeğen evlilikleri Atina'da yaygın olarak gerçekleşmiş ve aile mülkünün aynı soy içinde kalmasını sağlamıştır.[21] Bunun yanı sıra sıklıkla görülen kuzen evlilikleri de aynı amaca hizmet etmiştir.[22] Atina hukukunda mirasın aktarıcısı olan kadın ile yapılan bu tür maksatlı evlilikler *epidikasia* olarak adlandırılmış ve bu evliliklerden doğan çocuklar da yasal mirasçılar olarak kabul edilmiştir.[23]

Dolayısıyla, miras üzerinde doğrudan bir hakkı bulunmayan kadına babası tarafından verilen çeyiz, evlilik yoluyla miras işlevi gören bir nitelik kazanmıştır. Kadına verilen çeyizin değeri, ailenin mal varlığına ve babanın ekonomik gücüne bağlı olarak belirlenmiş; bu değer, nakit üzerinden hesaplansa da sadece nakit varlığı kapsamamış hem taşınır hem de taşınmazları içermesi mümkün olmuştur. Örneğin hatip Isaios'un mülk meselesi üzerine hazırladığı bir mahkeme söylevinde, tartışmaya konu olan varlıklı bir *oikos*un evlenirken kızına kıyafetler ve kıymetli mücevherlerle birlikte yirmi beş *mna*[24] değerinde bir çeyiz tahsis ettiği belirtilmektedir.[25] Başka bir davaya ait mahkeme söylevinde, davada adı geçen kadının çeyizi içinde 1 *talanton* miktarında nakit, 100 *mna* değerinde bir taşınmaz ve altın mücevherlerin yanı sıra kadın köleler bulunduğu konu edilmektedir.[26]

Evliliğin başlangıcında kadına verilen çeyiz, erkeğin mal varlığına kalıcı biçimde dâhil edilmemiş; aksine, olası bir boşanma durumunda erkeğe önemli mali sorumluluklar yüklemiştir. Boşanma, yani *oikos* akdinin bozulması, Atina hukuk sisteminde erkek açısından herhangi bir resmî işlem gerektirmeksizin, yalnızca kadının geri gönderilmesiyle gerçekleştirilebilmiştir.[27] Buna karşılık kadın için boşanma, hem yasal temsilcisinin (*kyrios*) aracılığını hem de *arkhōn* tarafından kayda geçirilmesini zorunlu kılan bir süreç olmuştur.[28] Yasaya göre boşanma durumunda erkeğin çeyizi kadına geri vermesinin zorunlu olması ve erkeklerin bu yükümlülüğü yerine getirmekteki isteksizliği nedeniyle Atina'da boşanma oranlarının görece düşük olduğu değerlendirilmektedir.[29] Boşanma gerçekleştiğinde ise erkeğin mal varlığı haciz altında olsa bile, çeyiz kapsamında kadına ait olan mallar bu işlemden muaf tutulmuş ve böylece kadının mal üzerindeki hakkı hukuken korunmuştur.[30]

---

[20] Wolf 1975, s. 405.

[21] Todd 2000, s. 319. Örneğin Lysias'ın 32 numaralı söylevi, amca yeğen evliliği ve mülki tasarruflar üzerine detaylı bilgiler içermektedir.

[22] Thompson 1967, s. 280.

[23] VerSteeg 2010, s. 58.

[24] 1 *talanton* = 60 *mna*, 1 *mna* = 100 *drakhmē*, 1 *drakhmē* = 6 *obolos*. Para birimlerinin değerleri için bk. Chantraine 1979, s. 155-156.

[25] Is. 8.8.

[26] Dem. 45.28.

[27] Cantarella 2005, s. 246-247.

[28] Dem. 30.15,17; Is. 3.78.

[29] Antik yazında konu edilen boşanma verilerinden hareketle bu hesaplama yapılmıştır. Ayrıntı için bk. Roy 1999, s. 9. Örneğin Isaios *corpus*unda yaklaşık 50 adet evlilik kayıtlara geçirilmişken sadece iki boşanmadan söz edildiği belirtilmektedir. Cox 2011, s. 232.

[30] Dem. 30.26,31.

Çeyizi iade etmeyen erkeğe karşı açılan ve çeyizin kadına iadesini amaçlayan *dikē proikos*[31] olarak bilinen özel bir dava türünün varlığı kaynaklarda konu edilmektedir ki Atina hukuki terminolojisinde bunun gibi özel hukuka ilişkin davalar, *dikē*; kamu hukukuna ilişkin davalar ise *graphē* olarak adlandırılmıştır.[32] Nitekim bu süreçteki bir diğer dava da kaynaklarda *dikē sitou*[33] olarak konu edilmektedir. *Sitos* kelimesi eski Yunancada yiyecek, hububat, ekmek gibi anlamlara geldiğinden, bu davanın bir tür nafaka davası niteliğinde olduğu düşünülmektedir ve *dikē sitou* olarak adlandırılan bu davanın, çeyizin iadesine dek geçen zamanda kadının maddi olarak desteklenmesini sağlamak amacıyla ona %18 faiz ödemesi yapılmasını temin etmek üzere açıldığı belirtilmektedir.[34] Bu çerçevede, mahkeme söylevlerinden elde edilen veriler, Atina'da kadına babası tarafından evlilik sırasında verilen çeyizin çok yönlü bir ekonomik işleve sahip olduğunu göstermektedir. Öyle ki bu çeyiz, yeni çift için bir hane kurulmasına maddi katkı sunmanın yanı sıra olası ayrılık durumunda kadına ekonomik güvence sağlamak rolünü de üstlenmiş görünür.

Özel Alan, Aile ve Mirasa İlişkin Düzenlemeler

Evlilik birliği ile kurulmuş olan *oikos*, başlangıcından itibaren kamusal (*dēmosios/koinos*) ile özel (*idios*) alan ayrımı içinde hukukun koruması altında olmuştur. Bu iki alan arasındaki ayrım, kaynaklarda belirgin biçimde görülmektedir. Örneğin suç işleyen yurttaşa verilebilecek cezalardan biri, kamusal alandan ihraç olmuştur.[35] Cinayet işleyen ya da cinayetle suçlanan kişilerin *agora*ya, tapınaklara ve diğer kamusal alanlara girişleri yasaklanmıştır.[36] Ayrıca *agora*, *gymnasion*, *kerameikos* ve *pyniks* gibi açık kamusal alanların etrafı sınır taşları ile çevrelenmiştir.[37] Kaynaklarda doğrudan kamu mülkü olan alanlar da konu edilmektedir. Örneğin Demosthenes, kamuya açık yolların Atina *polis*ine ait olduğuna, Aristoteles de kamuya ait farklı binaların varlığına değinmiştir.[38] Kutsal alanlar, tapınaklar da kamu mülkü olarak kamunun denetiminde olmuştur. Taş ocakları veya madenler de kamu mülklerindendir.[39]

Antik metinler, kamusal alana karşıt biçimde özel alanın sığınağı olarak *oikos*a işaret ederken bu bağlamda *oikos* adeta mahremiyet ile özdeş kabul edilmiştir.[40] Hane mahremiyeti, özel yaşam alanının korunmasıyla birlikte hanede yaşayan Atinalı kadınlarla da ilgili bir durumdur. Özel alanın ihlali, hane baskınları toplumda büyük bir

[31] Aristot. *Ath.* 52.2.
[32] VerSteeg 2010, s. 33.
[33] Dem. 59.52.
[34] Maffi 2005, s. 255; VerSteeg 2010, s. 55; Garner 1987, s. 85.
[35] Cohen 1991, s. 73.
[36] Antiph. 5.9-10; Antiph. 6.4.
[37] Lewis 1990, s. 245-263.
[38] Dem. 55.16; Aristot. *Ath*. 46.2.
[39] Maffi 2005, s. 259; Harris 2016, s. 119. Ayrıca özel mülk içinde bulunsalar dahi toprak altındaki tüm madenler ve madenlerin işletilmesi *polis*in sorumluluğunda olmuştur. Carey 2017, s. 60.
[40] Cohen 1991, s. 83-84.

öfke ile karşılanmış[41] ve Atinalı bir yurttaş, kolluk kuvvetlerinin bulunmadığı sistem içinde yasaların verdiği yetkilere dayanarak kendi *oikos*unu koruyup kollama hakkına sahip olmuştur.[42] Dolayısıyla Atinalı kadınların muhafazası, *oikos* sahibi olan erkeğin sorumluluk alanına girmektedir.

Klasik Çağ'da Atinalı kadınlar, sosyal ve kültürel ritüellere katılım dışında sosyal yaşamdan tecrit bir yaşam sürmüşler ve Perikles'in MÖ 431 yılına tarihlenen *Cenaze Söylevi* içinde konu ettiği üzere Atina toplumunda kadının onuru, toplum içinde adının dahi geçmemesiyle eşitlenmiştir.[43] Peloponnesos Savaşı'nın (MÖ 431-404) sonundan itibaren baş gösteren ekonomik bunalım, Atinalı kadınların çarşı pazarda daha çok görünür olduklarına ve buna ilişkin yasalar[44] yapıldığına tanıklık etse de toplum içinde Atinalı kadın için ideal kabul edilen durum, Thukydides'in aktardığı gibi kalmıştır. Öyle ki Atinalı kadının toplum içinde adının dahi anılmasından kaçınılan en belirgin durumlar, mahkeme söylevleri içinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin MÖ 400 yılına tarihlenen ve bizzat ölmüş eşinden kalan mülkü mahkemeye konu olan bir kadının adı, dava metni boyunca hiç geçmemiştir.[45] Buna benzer bir diğer durum, MÖ 370'li yıllarda görülen bir mahkeme esnasında konuşmacının ailesinin üyelerini sayması gerektiğinde ortaya çıkmaktadır.[46] Aristarkhos adlı birinin mülkü üzerine görülen bu davada, davacı mülk sahibini tanıtırken ailedeki hiçbir kadının adını dillendirmemiş, konuşma esnasında erkeklerin adlarını bir bir sayarken, kadınları sadece anne, kız kardeş ya da kız evlat olarak aile içindeki rolleri ile konu etmiştir.[47]

Böylesi bir toplumsal algı içinde Atinalı kadınlara erişimin kısıtlanmasına ilişkin sosyal kaygılar, onları daha ziyade konutun bulunduğu mülk sınırlarına bağlama eğiliminde olmuştur.[48] Yüksek dış çitleri ve az sayıda penceresi olan mimarisinin, konutun özel kalmasına ve kadınların korunmasına yardımcı nitelikte olduğu da değerlendirilmektedir.[49] Ne var ki mahkeme söylevleri, *oikos*un mahremiyetinin özel kişilerce ihlaline de tanıklık etmektedir. Örneğin hatip Lysias'a ait *corpus* içindeki bir

[41] Örneğin Peloponnesos Savaşı'ndan sonra Atina'da kurulan oligarşik Otuzlar Hükümeti ile aynı dönemde yaşamış olan hatip Lysias, bizzat bir mahkeme konuşması içinde Otuzlar Hükümeti üyelerinin yaptıkları hane baskınlarına ve halkın buna karşı duyduğu öfkeye tanıklık etmektedir. Lys. 12.8,30.

[42] Christ 1998, s. 524.

[43] Thuc. 2.45.

[44] Örneğin MÖ 375 yılına tarihlendirilen bir mahkeme söylevi, Atina'da yürürlükte olan ve kadınlara bir *medimnos* ölçü oranında arpadan daha değerli ekonomik işlemler yapmayı yasaklayan bir yasayı konu etmiştir. Bu yasa için bk. Is. 10.10. MÖ 346 yılına tarihlendirilen bir diğer mahkeme söylevinde ise çarşı pazarda ticaret yapan erkek ve kadın yurttaşların sözlü saldırıdan korunmasına ilişkin bir yasa konu edilmiştir. Dem. 57.30.

[45] Lys. 32. Lamb 1967, s. 659; Todd 2000, s. 319.

[46] Schaps 1977, s. 323.

[47] Is. 10.4.

[48] Örneğin Ksenophon MÖ 362 yılına tarihlenen *Oikonomikos* (7.5) adlı eserinde, kız çocuklarının evlilik çağına gelene dek yani buluğa erene dek olabildiğince az şey görüp duyması ve konuşması için yıllarını gözetim altında geçirdiklerini konu etmektedir.

[49] Christ 1998, s. 524.

konuşma, *oikos*u içinde yatak odasında karısını başka bir adamla ilişki esnasında yakalayan ve bu adamı öldüren Euphiletos adlı bir Atinalının savunma metni olarak hazırlanmıştır. Bu metinde ilgili yasaya değinilerek, böylesi bir suç üzerinde yakalanmış adamın cezasının ölüm olduğu ve cinayeti işleyenin de adam öldürme suçundan mahkûm edilemeyeceği açıkça belirtmektedir.[50] Hane mahremiyetinin ihlali, buradaki durumda zina ile ilintilidir ve zina üzerinde yakalanan adamın cezasının ölüm olduğunu Aristoteles de konu etmiştir.[51] Bu türden bir suç, yani evlenmeden Atinalı bir kadın ile ilişkiye girme Atina yasalarında *moikheia* (zina/yasa dışı ilişki) olarak karşılık bulmuştur[52] ve Ksenophon, bu suçun evlilik birliğine verdiği zarar dolayısıyla pek çok *polis* tarafından da ölümle cezalandırıldığını aktarmaktadır.[53]

Moikheia suçuyla ilgili diğer hükümler yine mahkeme söylevleri üzerinden okunmaktadır. Örneğin Demosthenes *corpus*u içinde yer alan *Neaira'ya Karşı* adlı söylevde konu edilen *moikheia* yasasına (*nomos moikheias*) göre, bir adamın zina eden karısı ile yaşamaya devam etmesi yasaklanmış ve bu yasaya karşı gelmesi durumundaki cezası, yurttaşlıktan çıkarılmak olarak belirlenmiştir.[54] Aynı yasa maddesinde zina eden Atinalı kadın ise kamuya açık kutsal alanlarda ve dini festivallerde bulunmaktan men edilmektedir. Ayrıca zina suçuna karışmış olan bir kadına çeyizin geri ödenmesi zorunluluğu da ortadan kalkmıştır. *Moikheia* suçunun cezalandırılması üzerine hazırlanan yasaların sadece evlilik kurumunu değil, erkek yurttaşın ailesinin kadın üyeleri üzerindeki otoritesini korumak için de düzenlenmiş olduğu belirtilmektedir.[55] Zira bu suç dolayısıyla hem tüm ailenin onuru zedelenmiş hem de soyun devamlılığı açısından merkezi önemde olan *oikos*un varlığı tehlikeye girmiştir. Atina yurttaşlığı soy esasına dayalı olduğundan, sadece yasal bir evlilikten doğan çocuklar meşru (*gnēsios*) kabul edilmiş ve yeni doğan erkek çocuklar, babalarının bağlı bulundukları *phratria* kütüklerine kaydedilmiştir. Öte yandan *moikheia* suçuna karışan kadınlardan doğacak olan çocukların meşruiyetleri sorgulanmıştır ve ayrıca Atinalı olsa bile evlenmemiş bir kadından doğan çocuklara (*nothos)* babadan miras hakkı tanınmamış, bu çocuklar yurttaş olarak kabul edilmemişlerdir.[56] Dolayısıyla Atinalı kadın ve onun gözetilmesinin, *oikos*un varlığı ve süreğenliği açısından önem arz ettiğini söylemek mümkün görünür.

Atina yurttaşlığı, değinildiği gibi temel olarak soy esasına dayandırılmış ve Atinalı erkek yurttaşlar, *oikos* için *kyrios* oldukları gibi *polis*in de *kyrios*u olarak kabul edilmişlerdir.[57] Hatta evlilik kurumunun üremedeki ilk hedefi de erkek soyunun

[50] Lys. 1.23-30. Bu yasa için ayrıca bk. Dem. 23.53.
[51] Aristot. *Ath.* 57.3.
[52] Wolicki 2007, s. 131-142.
[53] Xen. *Hier.* 3.3. Atina'da zinanın tecavüzden daha ciddi bir suç olduğu yönünde ayrıntılı yasal argümanlar için bk. Lys. 1.32-33.
[54] Dem. 59.87.
[55] Wolicki 2007, s. 131.
[56] Maffi 2005, s. 255. Atinalı bir erkeğe zina ederken yakaladığı kızını (veya erkek kardeşini ya da kız kardeşini) köle olarak satma izini veren bir yasanın olduğu da kayıtlara geçmiştir (Plut. *Vit. Sol.* 23). Ne var ki bu yasa uyarınca herhangi birinin köle olarak satıldığına dair bilinen bir kayıt olmadığı da belirtilmektedir. Roy 1999, s. 11.
[57] Aristot. *Ath.* 9.1.5.

devamlılığını sağlamak olarak belirlenmiştir.[58] Perikles'in Atina yurttaşlığını Atinalı ana babadan olma koşuluna bağlamasının ardından Atinalı olmayan bir kadın ile evlenmek hukuken yasaklandıktan sonra bu yasayı çiğneyen ya da çiğnenmesine aracı olan kişilerin yurttaşlık haklarını kaybettiği, mülklerine de el konulduğu kaynaklarda konu edilmiştir.[59] Bu yasa, Atina'da kasıtlı cinayet suçu işleyenlerin de mülklerine el konulacağını belirten yasa maddesi[60] ile beraber değerlendirildiğinde, yurttaşlık hukukuna aykırı davranıp *oikos*un varlığına kast etmenin oldukça ağır bir suç olarak kabul edildiğini söylemek mümkün olur.

Atina *polis*inin, *kyrios*un bizzat kendisini denetleyerek de *oikos*u gözettiği görülmektedir. Zira *oikos* sahibinin hane halkına kötü muamelesinin ya da yaşlı bir ebeveyne barınma ve bakım sağlamamasının önüne geçebilecek nitelikte düzenlemeler mevcuttur.[61] Bu bağlamda ana babanın bakımının karşılanmaması durumunda açılan bir dava olarak *graphē kakōseōs goneōn* kaynaklarda konu edilmektedir.[62] Hane mülkünün, ev reisinin kötü yönetimi ya da sorumluluklarını yerine getirememesi nedeniyle zarar görme tehlikesi taşıdığı durumlarda da Atina *polis*inin hane üyelerinin haklarını korumaya yönelik yasal düzenlemeler öngördüğü anlaşılmaktadır.[63] Bu bağlamda ise kaynaklarda *graphe argias*[64] ve *graphe* (/*dikē*) *paranoias*[65] olarak adlandırılan davalar konu edilmektedir.[66] *Graphe* (/*dikē*) *paranoias*, us bozukluğu dolayısıyla mülke sahip çıkamamakla; *graphe argias* ise mülkün işletilmemesi, hane geçiminin sağlanmaması ile ilgilidir. Plutarkhos, Drakon'dan beri *argia* (tembellik, aylaklık, işsizlik) üzerine yasal yaptırımlar olduğunu konu etmektedir.[67] Ayrıca toprağın, ancak onu işleyenlere geçim sağlayabildiğini, boşta ve işsiz bir kalabalığı besleyemeyeceğini fark eden Solon da bütün mesleklere itibar kazandırdıktan sonra Areopagos Meclisi'ne her yurttaşın geçim kaynağını denetleme ve geçimini sağlamayanları cezalandırma sorumluluğunu vermiştir.[68] Dolayısıyla *nomos argias* doğrudan mesleki meşguliyet, dolaylı olarak *oikos*un geçiminin sağlanmasıyla ilgili bir yasa olarak görünür ve bu yasanın MÖ 4. yüzyılda uygulandığına Demosthenes tanıklık etmektedir.[69]

---

[58] Aristot. *Oec*. 3.2.
[59] Dem. 59.16,52.
[60] Dem. 21.43.
[61] Roy 1999, s. 11.
[62] Aeschin. 1.28; Andoc. 1.74; Dem. 24.60; Xen. *Mem.* 2.2.13; Aristot. *Ath.* 56.6.
[63] Roy 1999, s. 10.
[64] Dem. 57.32.
[65] Aristot. *Ath.* 56.6; Harrison 1968, s. 79-80.
[66] Bu iki yasa üzerine görüşler için Cecchet 2015, s. 188-189.
[67] Plut. *Vit. Sol.* 17.1.
[68] Plut. *Vit. Sol.* 22.3.
[69] Demosthenes'in MÖ 346'da gerçekleştirilen yurttaş listelerinin incelenmesi bağlamında yazdığı *Eubulides'e Karşı* adlı söylevindeki konuşmacı Euksitheos, Eubulides'in sütanne ve satıcı olarak çalışan Atinalı olmayan bir kadının oğlu olduğu suçlamasına karşı kendini savunmaktadır. Savunması esnasında Euksitheos, jüriye Atina'da ticaret yapan insanların hepsinin yabancı olmadığını, yurttaşların da mütevazı işler ile meşgul olduklarını belirtir. Dem. 57.35-36. Ne var

Atina *polis*i, bir erkeğin *kyrios* olarak idaresinden yoksun kalmış mülklerle ise özel olarak ilgilenmiştir. Bu aşamada *polis*in, *oikos*un muhafazasıyla ne kadar yakından ilgilendiği *arkhōn eponymos*a yüklenen aile, mülk ve miras meseleleriyle ilgili görevler üzerinden izlenebilir.[70] Aristoteles ve Demosthenes, *arkhōn eponymos*un bu görevlerini içeren yasa maddesini konu etmişlerdir.[71] Belirtilen kaynaklarda konu edilen bu yasaya göre; yetimlerle, kadın mirasçılarla, soyu tükenmekte olan *oikos*larla ve ölmüş kocalarının hanelerinde yaşayıp hamile olduklarını beyan eden kadınlarla ilgili sorumluluk bizzat *arkhōn eponymos*a verilmiştir. Ayrıca bu kişilere karşı haksızlık yapanları cezalandırma ya da mahkemeye sevk etme, yetimlerin mülklerini onlar on dört yaşına gelene dek kiraya verme ve vasilerinin çocuklar için yiyecek teminlerini denetleme gibi görevlerin, bizzat bu *arkhōn*un yetki alanında olduğu belirtilmektedir.

Bu bağlam, özellikle miras konusu üzerine yapılan düzenlemeleri öne çıkarmaktadır. Zira ölen kişinin mülkü, doğrudan erkek çocuğuna ya da erkek çocuk birkaç taneyse hepsine eşit olarak geçmiştir.[72] Çocuklara mülkte ortaklık hakkı tanınmakla beraber mülkün erkek çocuklar tarafından eşit biçimde paylaşımı da mümkün olmuştur ki bu durumda birkaç yeni *oikos* kurulmuştur.[73] Erkek çocuğun olmaması durumunda başvurulacak yasa maddesi ise yine Demosthenes'in bir söylevinde konu edilmektedir. Buna göre, bir erkek vasiyet bırakmadan öldüğünde geride kız çocukları varsa, mülkün devamlılığı onların üzerinden sağlanır; eğer kız çocuk da yoksa en yakın erkek akraba mülkün *kyrios*'u olarak kabul edilir.[74] Her ne kadar çocukların mülk üzerindeki veraset hakkı yasalarla güvence altına alınmış olsa da mahkeme söylevleri, ölen kişinin mirası üzerinde zaman zaman haksız mülkiyet iddialarının da ortaya çıktığını göstermektedir.[75]

Atina hukukunda vasiyetname (*diathēkē*) üzerine düzenlemeler, ilk defa Solon tarafından yapılmıştır.[76] Mahkeme söylevleri, bu yasanın Klasik Çağ sürecinde

ki suçlayıcısı Eubulides'in doğru düzgün bir işi olmadığına değinerek bununla ilgili *argia* yasası olduğunu hatırlatır. Dem. 57.32: περὶ τῆς ἀργίας νόμος.

[70] Delios 2019, s. 60; Arnaoutoglou 1998, s. 6.

[71] Aristot. *Ath.* 56.6-7; Dem. 43.75

[72] VerSteeg 2010, s. 60.

[73] MacDowell 1978, s. 92. Ayrıca kaynaklar, *oikos* sahibinin ölmeden önce oğulları arasında mal paylaşımı yaptığı durumlara da tanıklık etmektedir. Örneğin bir mahkeme konuşmasında, Attika'da Oion *dēmos*undan Bouselos'un beş oğlu yetişkinlik çağına erdikleri vakit tüm mülkünü oğulları arasında eşit biçimde paylaştırdığı, sonra oğullarının her birinin evlenip çoluk çocuğa karıştığı ve böylelikle 1 haneden 5 yeni hane meydana geldiği konu edilmektedir. Dem. 43.19.

[74] Dem. 43.51.

[75] Örneğin bu türden bir davaya karşı savunma yapmak için hazırlanmış olan bir söylev, aşağıdaki ifadelerle başlamaktadır: "*Sayın yargıçlar, başkalarının mülkünü talep etme küstahlığına sahip olmakla kalmayıp aynı zamanda argümanlarıyla yasaların verdiği hakları ortadan kaldırmayı uman adamlara karşı öfke duymamak imkânsızdır. Rakiplerimizin şimdi yapmaya çalıştığı şey, budur. Çünkü büyükbabamız Khiron çocuksuz ölmemiş ve geride meşru kızının oğullarını bırakmış olmasına rağmen, rakiplerimiz mirası en yakın akraba olarak talep ediyor ve kızının çocuğu olmadığımızı ve aslında hiç kızı olmadığını iddia ederek bize hakaret ediyorlar*." Is. 8.1.

[76] Plut. *Vit. Sol.* 21.2.

uygulandığına, çocuğu olmayan bir Atinalının istediği kişiyi evlat edinebildiğine[77] ve bu Atinalı hayatını kaybettiğinde mülkünün vasiyetname aracılığıyla evlat edindiği oğlu tarafından miras alındığına tanıklık etmektedir.[78] Çocuğu olmayan bir Atinalı, vasiyetname hazırlayamadan öldüğünde ise geride kalan mülk, ölen kişiyle akrabalık bağı bulunduğunu iddia edenler tarafından talep edilmiştir. Kimi zaman da var olduğu ileri sürülen sahte vasiyetnameler aracılığıyla mülk üzerinde hak iddiaları ortaya çıkmıştır. Dönemin mahkeme söylevleri, bu tür davaların oldukça çekişmeli geçtiğine tanıklık etmektedir.[79] Taraflar arasındaki ihtilafların *oikos*un varlığını tehdit etme olasılığına karşılık, bu davalarda ölenin malvarlığı üzerindeki nihai karar yetkisi *arkhōn eponymos*a ait olmuş, bu görevli davayı bizzat inceleyerek mirasın kime geçeceğine karar vermiştir.[80]

Özel Mülke ilişkin Düzenlemeler: Taşınır ve Taşınmazlar

Aristoteles bir şeye sahibi olmayı, onu kullanma ve elden çıkarma hakkına sahiplik olarak tanımlamıştır.[81] Platon da *Euthydemos* adlı diyaloğunda benzer bir yaklaşımla mülkü, onu kullanma yetkisi üzerinden tartışmaya açmıştır.[82] Bu bağlamda *oikos*un muhteviyatı içinde bulunan tüm taşınır ve taşınmazların muhafazası, sahibinin bunlar üzerindeki tasarruf hakları ve hukuken bu hakların korunması gündeme gelmektedir. Nitekim bir mülk sahibi, sahip olduğu araziyi işleyebilir, üzerinde yapı inşa edebilir veya istediği kişiye kiralayabilir ve satabilir. Aynı şekilde, kölesini de kullanma, kiralama veya satma yetkisine sahiptir. Tüm hakların korunması üzerine yapılan hukuki düzenlemeler ise özellikle Atina açısından büyük önem arz etmiştir. Zira Atina, çağının cazibe merkezi olarak önemli oranda göç[83] çekmekle birlikte büyük bir ticaret hacmine de sahiptir ve ticarette sınırların belirlenmesi, yurttaşa ait her türlü mülkiyetin güvence altına alınması

[77] Is. 2.13.

[78] Is. 10.9. Ne var ki yasal olarak bir erkek çocuğa sahip olmayan kişinin vasiyetnamesinin hukuki olarak geçerli sayılabilmesi belirli koşullara bağlanmıştır. Yasaya göre bu kişinin vasiyetnamesini hazırlarken akıl hastası, çok yaşlı, ilaçlarla uyuşturulmuş, hasta, özgürlüğü elinden alınmış veya bir kadının etkisi altında olmaması gerekmektedir. Bu yasa için bk. Dem. 46.14. Bu aynı yasaya referanslar için bk. Hyp. 3.17; Dem. 44.68.

[79] Örneğin bu türden bir dava esnasında davalı söze şöyle girmiştir: "*Sayın yargıçlar, mülk sahibi olan Astyphilos benim aynı anneden erkek kardeşimdi. Donanma askerleri ile birlikte Mytilene'ye gittikten sonra (orada) hayatını kaybetti. Şimdi, tıpkı yeminli ifademde beyan etmiş olduğum gibi sizlere onun, (ölmeden önce) kendisi için bir evlat edinmediğini, malını miras bırakmadığını, vasiyet bırakmadığını ve benden başka hiç kimsenin onun mülkü üzerinde bir hakka sahip olmadığını ispat etmeye çalışacağım*." Is. 9.1.

[80] Delios 2019, s. 64-65.

[81] Aristot. *Pol.* 257a; Aristot. *Rh.* 1361a.

[82] Plat. *Euthyd*. 301e.

[83] MÖ 4. yüzyıla ait mezar yazıtları (*IG* II² 7882– 10530), Atina'da altmıştan fazla farklı *polis*ten göçmenin yaşadığına tanıklık etmiştir. Atina'nın ve özellikle de Pire Limanı'nın, Batı'dan ziyade Doğu ile ticaret için daha iyi bir konumda olması nedeniyle Karadeniz kıyıları, Hellespontos, Propontis ve Trakya *polis*lerinden gelen göçmenlerin sayısının daha fazla olduğu yine yazıtlara dayalı olarak tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında Lidyalı, Frigyalı, Suriyeli ve barbar saydıkları başka memleketlerden gelen büyük bir göçmen nüfusun da Atina'da yaşadığına Ksenophon (*Vect*. 2.3) değinmiştir. Ayrıntı için bk. Garland 2014, s. 159, 161.

ve düzenin adil biçimde sürdürülmesi ancak hukuki düzenlemelerle mümkündür.

Oikos kapsamındaki taşınır ve taşınmaz malların el değiştirmesi, özel mülkün korunmasına yönelik olarak geliştirilen ticari ve ekonomik düzenlemeleri gündeme getirir. Atina ekonomisi, kırsaldaki aile çiftliklerinde yürütülen üretimle büyük ölçüde tarıma dayanır; buna karşılık ticari faaliyetler, kent merkezinde ve özellikle Pire Limanı'nda yoğunlaşmıştır. Pire Limanı'nda ve kent merkezinde dönen ticaret, hukuki bakımdan önemli sınırlamalarla ayrılmış ve bu ayrım, örneğin Ksenophon'un *Gelirler Üzerine* adlı eserinde konu edilmiştir.[84] Kent merkezinde çanak çömlek, mobilya, silah ve çeşitli malların üretildiği küçük ölçekli işletmeler[85] bulunurken, tezgâhlarda her tür mal ve hizmetin satışı yapılmıştır. Pire Limanı ise Akdeniz'in diğer limanlarıyla bağlantılı olarak büyük bir ticaret merkezi işlevi görmüş ve özellikle MÖ 5. yüzyılda denizlerdeki hâkimiyet sayesinde yoğun ithalat ve ihracatın yürütüldüğü bir alışveriş noktası hâline gelmiştir. [86]

Atina, bu iki ayrı ticari bölgede dönen ekonomik işlemleri denetlemek üzere her yıl yeni memurlar görevlendirmiş; 5 *agoranomos agora* içinde 5 *agoranomos* da Pire Limanı'nda denetimlerini sürdürmüşlerdir.[87] *Agoranomos*lar kamu denetçileri olarak piyasanın düzeninden sorumlu tutulmuştur. Pazardaki işleyişi denetleyen *agoranomos*ların herhangi bir ihmal ya da suistimal durumunu hukuka intikal ettirme sorumlulukları bulunmuştur. Ayrıca pazarda, örneğin doğrudan tahıl ticaretiyle ilgilenen, tahılın piyasaya girip fiyatlandırılmasını kontrol altında tutan (*sitophylaks*) ya da alışverişte kullanılan ölçü ve ağırlıkları denetleyen (*metronomos*) başka memurlar da görev yapmıştır. Örneğin Lysias *corpus*unda bulunan bir mahkeme söylevi, yasanın izin verdiği miktardan fazla tahıl alımı yapan Pire Limanı'ndaki tüccarlarla kamu denetçileri arasında yaşanan bir davaya tanıklık etmektedir.[88] Piyasanın dengeleriyle oynayan tüccarlar için yasanın ön gördüğü cezanın ölüm olduğu söylev içinde dolaylı olarak konu edilmektedir.[89] Konu edilen bu denetim mekanizması, doğrudan fiyat manipülasyonunun önüne geçerek piyasadaki ekonomik dengelerin sağlanması amacında olsa da dolaylı olarak *oikos*un muhteviyatında bulunan taşınırların korunmasıyla da ilgilidir.

Atina'da liman ticareti toptan satış esasına göre vergilendirilirken[90] tüm işlemler

---

[84] Xen. *Vect*. 3.13.

[85] Örneğin parfümeri, berber, kunduracı (Lys. 24.20); kuyumcu (Dem. 21.22); fırın, kumaş ve kıyafet mağazası (Xen. *Mem*. 2.7.6).

[86] Gagarin 2011, s. 321.

[87] Aristot. *Ath.* 51.1.

[88] Lys. 22.

[89] Lys. 22.13. Bu söylev, Korinthos Savaşı'nın (MÖ 386) sonunda, Pers etkileri dolayısıyla Atinalıların tahıl tedarikinin sekteye uğradığı ve ithalatçıların toptan fiyatı istedikleri gibi manipüle edebildikleri bir dönemde verildiği belirtilmektedir. Lamb 1967, s. 490.

[90] *Eisphora ve leitourgia* doğrudan vergiler olarak Atina'da sadece mülk sahibi, varlıklı yurttaşlardan alınmıştır. Bu konu için bk. Manville 1990, s. 10; Oliver 2006, s. 301. Genel olarak tüm Atinalılar ise dolaylı vergiler olarak nitelenen satış, ithalat ve liman vergilerini ödemekle yükümlü olmuşlar ve toplanan bu vergiler, kamu harcamalarını karşılamada kaynak olarak kullanılmıştır. Pire Limanı üzerinden ithal veya ihraç edilen mallar, Atina *agora*sında satılan

tanıklarla ve yazılı belgelerle kayıt altına alınarak sürdürülmüştür.[91] *Agora*da dönen ticaret ise kamu müdahalesinden daha bağımsız olmuştur. *Agora*daki işlemleri doğrudan etkileyen yasal uygulamalar, daha ziyade usulsüzlük ve başıbozukluğun önüne geçmek üzere düzenlenmiştir.[92] Örneğin *agora*da satılan malların niteliklerine ilişkin yalan yanlış, alıcıyı kandırıcı nitelikte beyanlarda bulunmayı yasaklayan bir yasanın mevcut olduğu konu edilmektedir.[93] Özel mülkün parçası kabul edilen ve dolayısıyla alışverişi yapılan kölelerin[94] kiralanmaları ya da satılmaları esnasında da köleye ilişkin engel ya da varsa bir zayıflığı bunu beyan da zorunlu olmuştur. Aksi durumda yasa, alıcıya satın aldığı köleyi iade hakkı tanımıştır.[95]

Adil bir alışveriş sağlamak yönünde yapılan tüm bu düzenlemeler de taşınırların korunması ve dolayısıyla sahibinin haklarının gözetilmesi ile ilgilidir. Taşınırların korunması ile ilgili bir dizi yasa ise hırsızlık suçu üzerine hazırlanmıştır. Öncelikle hırsızlık suçu işlediği düşünülen kişiye *dikē klopēs* olarak adlandırılan özel bir dava açılmıştır. Suçu işlediği ispat edilen kişi, çaldığı malı iade etmesi durumunda bu malın iki katı değerini ödemekle, malı iade etmemesi durumunda ise yasal para cezasının yanı sıra çaldığı malın değerinin 10 katını da ödemekle yükümlü tutulmuştur.[96] Aynı yasa maddesi içinde, mahkemede görev alan jüri üyelerinin uygun görmesi durumunda hırsızın, 5 gün ve gece boyunca hapiste tutularak kamuya ifşa edilmesi durumu da konu edilmiştir. Ne var bazı özel durumlarda hırsızlık suçuna çok daha ağır cezalar uygulanmıştır. Örneğin gündüz vakti, değeri 50 *drakhmē*yi aşan bir malın çalınması derhal tutuklamayı gerektirmiştir. Öte yandan yasa, geceleyin çalınan taşınırın değerine bakmaksızın, mağdura hırsızı takip etme, öldürme veya yaralama hakkı tanımıştır.[97]

Atina'da taşınmazların mülkiyeti ve el değiştirmesi konusu ise belirli zorunluluklar çerçevesinde sürdürülmüştür. Öyle ki bir taşınmaza sahip olmak, bazı istisnai durumlar hariç yurttaşların ayrıcalığındadır[98] ve olasılıkla her *dēmos* kendi bölgesindeki mülkün kaydından sorumlu tutulmuştur.[99] Zelnick-Abramovitz ve Maffi, Theophrastos'un[100] yazdıklarına dayanarak bir taşınmazın satışından en az 60 gün evvel

---

mallar, arazi satışları ve müsadere edilen tüm malların vergileri, ekonomik değerleri üzerinden *ad valorem* olarak tahsil edilmiştir. Zelnick-Abramovitz 2013, s. 15-16.

[91] Dem. 20.32; Dem. 59.27.

[92] Cohen 2006, s. 291-293.

[93] Hyp. 3.14.

[94] Aristot. *Pol*. 1253b30-33.

[95] Hyp. 3.15. Ayrıca sahibi, kölesinin neden olduğu herhangi bir suç veya zarardan sorumlu tutulmuş, köleye yönelik herhangi bir suç işlenmesi durumunda ise köle sahibi, suçu işleyene karşı yasal işlem başlatma hakkına sahip olmuştur. Atina'da bir köleyi öldüren kişi de cinayetten yargılanmıştır (*dikē phonou*). Aristot. *Ath.* 57.2.

[96] Dem. 24.105,114.

[97] Dem. 24.113.

[98] İstisna ile kastedilen, Atina'da yaşayan ve arazi ve bina mülkiyeti edinme hakkı (*enktēsis gēs kai oikias)* kazanmış olan özel statülü (*isotēlēs*) yerleşik yabancılardır. Maffi 2005, s. 259. *Isotēlēs* statüsü ile ilgili olarak bk. Whitehead 1977, s. 11-13.

[99] Maffi 2005, s. 261.

[100] Theophr. fr. 21.

ilgili memura kaydının yapıldığını, böylelikle satışın önden duyurulduğunu ve müstakbel alıcının da mülkün değerine oranla bir miktar depozito (*arrabōn*)[101] bedeli ödediğine değinmişlerdir.[102] Satışın bu şekilde önden duyurulması, satıcının onu bir başkasına satmasına ya da mülkün satışına engel olabilecek bir duruma karşı önlem olarak değerlendirilmiştir.[103] Platon ve Aristoteles de kuramsal çalışmalarında özel mülke ilişkin kontratlar ve hukuki kararların kayıtlarından sorumlu memurlar gibi resmi kayıt işlemlerini konu etmişlerdir.[104] Harris, özel mülke ilişkin kayıtların amacının kişiler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünü kolaylaştırmak, bir başka deyişle özel mülk sahiplerinin haklarını güvence altına almak olduğunu belirtmektedir.[105]

Hypereides *corpus*u içinde bulunan *Athenogenes'e Karşı* adlı mahkeme söylevinde de satış esnasında taraflar arasında yapılan yazılı bir sözleşmenin varlığı konu edilmektedir. Athenogenes, Atina'da yaşayan zengin bir göçmen olarak birkaç parfümeriye sahiptir ve bu parfümerilerden birini Meidias adlı bir köle ve onun iki oğlu işletmektedir. Epikrates adında bir Atinalı, köle oğlanlardan birini Athenogenes'ten satın almak ister ancak Athenogenes, sadece bu köleyi değil, içindeki 40 *mna* değerindeki ürünle birlikte tüm bu işletme ve diğer iki köleyi de Epikrates'e satmak üzere onu ikna eder. Aralarında satışa ilişkin yazılı bir anlaşma/sözleşme (*synthēkē*, çoğ. *synthēkai*) yaparlar, sözleşme metni mühürlenir ve sözleşmeye, şahit olan bir kişinin adı da eklenmiştir.[106]

Döneme ait yazıtlar ise satış kayıtlarına ilişkin detayları ortaya koymaktadır. Öyle ki *pōlētēs* (çoğ. *pōlētai*) olarak adlandırılan memurlar tarafından tutulan bu kayıtlar; alıcının ve satıcının adları ile bağlı oldukları *dēmos* adlarını, mülkün kısa bir tanımını, komşuların adlarını ve ödeme miktarını içermektedir.[107] Ayrıca konut satın alan kişinin, satın alma fiyatının %1'i oranında emlak vergisi ödediği de konu edilmektedir.[108] Bu tür belgeler, mülkiyeti kanıtlamak için kullanıldığı gibi devletin satış vergisinden elde ettiği geliri kaydeden mali veriler olarak hizmet etmiştir.[109]

Atina'da mal sahibi, hukuki açıdan sahip olduğu bir malı satma hakkına sahip olduğu gibi yine yasalara dayalı olarak onu teminat gösterme hakkına da sahiptir. Alışveriş esnasında teminat olarak gösterilen malın, en az ödünç verilen nakit kadar

---

[101] Sadece taşınmaz değil taşınırlar için de depozito ödenmesine ilişkin tanıklık için bk. Is. 8.23.
[102] Zelnick-Abramovitz 2015, s. 43; Maffi 2005, s. 261.
[103] MacDowell 1978, s. 139.
[104] Plat. *Leg*. 745a-b; Aristot. *Pol.* 1321b18-23,34-35.
[105] Harris 2013, s. 133.
[106] Hyp. 3.8.
[107] *Rationes Contestia* olarak adlandırılan bu yazıtlar, Attika'daki toprak satışlarından elde edilen gelir üzerinden tanrıça Athena ya da diğer tanrılara ayrılan 1/100'lük verginin taş üzerine kayıt bilgilerini içermektedir. 145 adet kayıt bulunan bu yazıtlarda metinde de belirtildiği gibi sabit bir formüle göre satış yapan tarafın adı, satışta onu temsil eden memur ya da memurların unvanları ve adları, satılan mülkün kısa bir tanımı, yeri ve bazen de alıcı ya da alıcıların adları, ödenen fiyat ve satışlar üzerinden hesaplanan yüzde birlik vergi (*hekatostē*) bilgileri mevcuttur. Lambert 1997, s. 1. Yazıtların tamamı için bk. Lambert 1997, s. 5-74.
[108] Harris 2013, s. 134; VerSteeg 2010, s. 86, 88.
[109] Harris 2013, s. 134-135.

değerli bir nesne olduğu belirtilmektedir.[110] Zamanında yapılmayan ödeme neticesinde alacaklı, teminat türüne göre değişen resmi işlemler yoluyla gösterilen rehini talep etme, yasal işlem başlatma hakkına sahip olmuştur.[111] Kanun, bu şekilde alacaklı olanın haklarını korurken aynı zamanda edinilen malın mülkiyetini de resmen tanınmış ve onu, önceki sahiplerinin iddialarına karşı da korumuştur.[112]

Kaynaklar, özel kişiler arasında teminata dayalı olarak sürdürülen ekonomik işlemlere tanıklık etmektedir. Örneğin Demosthenes'in bir mahkeme söylevinde konu ettiğine göre kendi babası, bir vakitler Moiriades adlı birine 40 *mna* borç vermiş ve borcuna teminat olarak ondan bir imalathane ve içinde marangozluk icra eden yirmi köle almıştır. Bu kölelerin yaptığı iş, verilen kredinin faizi (*tokos*)[113] olarak hizmet etmiş ve kölelerin emeklerinden tahakkuk eden kâr yılda 12 *mna* olarak hesap edilmiştir.[114] Lysias'ın bir söylevinde ise deniz ticareti yapacak bir gemiyi finanse etmek için yatırılan para konu edilmektedir.[115] Öyle ki deniz ticaretinin sürdürülebilmesi için alınan kredilere karşılık gösterilen teminatın gemiyi, kargoyu ve edinilen kârı kapsadığı, ödeme yapılmaması durumunda bunların borç veren tarafından haczedilebileceği belirtilmektedir.[116]

MÖ 367/6 yılına tarihlendirilen bir yazıt da özel kişiler arasındaki ekonomik işlemlere ve bu alışverişin kamu müdahalesi ile sonuçlandığına tanıklık etmektedir.[117] Bu yazıtta geçen bilgilere göre, üç ayrı kişiden ayrı zamanlarda teminat karşılığında borç almış olan Atinalı Theosebes, kült merkezinde mali görevli olarak çalışırken fonları zimmetine geçirmiş ve böylelikle kutsal mülk hırsızlığından mahkûm edilmiştir. Ne var ki yargılama henüz sonuçlanmadan Atina'dan kaçınca babasından miras kalan mülküne kamu malı olarak el konulmuştur. El konulan bu mülk, dava sonucunda alacaklıların haklı bulunmaları üzerine önce ipotek edilmiş, sonrasında da satışı yapılmıştır. Kamu, satış neticesinde alacaklıların hakkını pay ederken kendi yaptığı masrafları da bu paradan mahsup etmiştir.

Taşınmazların yasal olarak teminat gösterilmesi, rehin verilmesine ilişkin durumlar, *horos* yazıtlardaki bilgiler üzerinden de ortaya çıkmaktadır. *Horos* kelimesi Arkaik Çağ'dan itibaren sınır işaretlerini belirtmek için kullanılmışsa da MÖ 4. yüzyılın başlarından itibaren bir taşınmazın, kredi/alışveriş teminatı olarak rehin edildiğini belirtmek için de kullanılmaya başlanmıştır. Ayni teminat olarak gösterilen mülkün önüne ya da üzerine *horos* adı verilen düz bir taş levha dikilmiş ve bunun üzerine alacaklının yani mülkün rehin edildiği kişinin ve o kişinin bağlı bulunduğu *dēmos*un adı,

[110] MacDowell 1978, s. 143.
[111] Maffi 2005, s. 260-261; Harris 2013, s. 136.
[112] Dem. 41.7,10. Harris 2013, s. 136.
[113] *Tokos* kelimesinin aynı bağlamda bir diğer kullanımı için bk. Dem. 37.7.
[114] Dem. 27.9,24-29.
[115] Lys. 32.6.
[116] Lamb 1967, s. 658, dn. a.
[117] SEG XII: 100; Agora XIX P5; RO 36.

ayrıca ödenmesi gereken miktara ilişkin bilgiler kaydedilmiştir.[118] Dolayısıyla bu *horos*lar, mülkün üzerinde zaten bir ipotek olduğu, mülkü teminat olarak gösteren kişinin kredi geri ödenene kadar onu satma veya başka bir şekilde elden çıkarma özgürlüğüne sahip olmadığı konusunda üçüncü şahısları uyarmaya hizmet etmiştir.[119]

*Horos*lar, büyük oranda bir kredi için teminat olarak rehin edilmiş mülke konulmakla beraber daha az sayıdaki örnekte, bir çeyizin iadesini veya kira ödemesini güvence altına almak amacıyla da kullanılmışlardır. Bu bağlamda Atina'da hem *horos* yazıtlarında hem de mahkeme söylevlerinde ödeme teminatına ilişkin olarak *apotimēma* kavramı öne çıkmaktadır. Atina'da, hem evli erkeklerin kadının çeyizini güvence altına almak hem de yetim mülklerini kiralayan kişilerin vesayetin sona ermesi hâlinde mülkün iadesini teminat altına almak amacıyla, mülklerinin bir kısmını *apotimēma* olarak muhafaza etmeleri gerekmiştir. Bu, emanetin iadesini güvence altına alacak değerde bir taşınmaza tekabül etmektedir. Bir adam kızını evlendirirken, çeyizin maddi değerini önceden belirlediği için damadın da buna eşdeğer bir taşınmazı *apotimēma* olarak muhafaza etmesi gerekmiştir. Örneğin Attika'da bir *horos* üzerindeki yazıt, Anagyrous *dēmos*undan Philippos'un kızı Timodike'nin 4500 *drakhmē* olarak belirlenmiş çeyiz bedelinin teminatı olarak gösterilen bir ev ve araziye tanıklık etmektedir.[120] Demosthenes'in bir mahkeme söylevinde de eşinden boşanan bir kadının, çeyizini geri almak yerine teminat olarak belirlenen arazinin mülkiyetini aldığı konu edilmiştir.[121] Yetimlere ait mülklerin kiralanması sürecine ise *arkhōn* müdahil olmuş ve *apotimema*nın değerinin belirlenmesi için resmi memurlar görevlendirilmiştir.[122] Dolayısıyla *horos*lar, Atina hukukunun mülkiyet güvenliğiyle ilgili uygulamalarına dair açıklayıcı bir kaynak işlevi görmektedir.

Atina yasalarına göre mülkün kullanım hakkının kira (*misthōsis*) yoluyla bir başkasına devredilmesi de mümkün olmuştur.[123] Özel mülk olarak evler kiraya verilebildiği gibi tarım arazileri de ekilip biçilmesi için başkalarına kiralanmış ve yasal olarak doğrudan bir zorunluluk gibi görünmese de kira sözleşmeleri, kira ödemelerine ilişkin bir planı ve kiracının yükümlülüklerini detaylandıran özel hükümler içermiştir. Diğer taraftan, kamu mülkünün özel kişilere kiralanması da mümkün olmuştur. Özel kişilerle yapılan kira kontratları, kamu mülkünün sahibinin *polis*in kendisi olabileceği gibi *polis*i oluşturan sosyo-politik birimler olarak *dēmos*lar, *phratria* ya da *phylē*ler de olabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda örneğin belirli bir süre ve koşullar altında

---

[118] *Horos*un bu yönde kullanımına ilişkin en eski referansın, Isaios'un yaklaşık MÖ 364 yılına tarihlenen *Philoktemon'un Mülkü Üzerine* (6.36) konuşmasında yer aldığı belirtilmektedir. Ayrıntı için bk. Harris 2013, s. 126-127.

[119] Harris 2006, s. 163; Maffi 2005, s. 262; MacDowell 1978, s. 144-145. Ayni teminata ilişkin terminolojinin tartışılması, bu makalenin konusu olmamakla birlikte farklı adlandırmalarla kurulan rehin alma, verme ilişkileri arasındaki karşılaştırmalar ve bunların Roma Hukuku'ndaki rehin verme prosedürleriyle ilintili değerlendirilmeleri için bk. Fine 1951, s. 61, dn. 3, s. 142, 168; Harris 2006, s. 163-239; Harris 2013, s. 125, 128.

[120] *IG* II² 2662.

[121] Dem. 30.8-9. Benzer bağlam için bk. Dem. 31.4-12.

[122] Harris 2006, s. 212-213.

[123] Hoofs 2010, s. 8.

*dēmos*lar tarafından kiraya verilen tarım arazileri, meralar, binalar, tiyatro ve taş ocaklarının bulunduğu konu edilmektedir.[124]

Devlet ile özel kişiler arasında yapılan bu türden sözleşmelerin konu edildiği epigrafik kayıtlar, her iki tarafın birbirlerine karşı yükümlülüklerine tanıklık etmektedir. Örneğin MÖ 4. yüzyılda Attika içinde bir *dēmos*a ait olan tarım arazisinin, özel kişilere kiralanmasına ilişkin kontrat günümüze dek ulaşmıştır.[125] Bu kontratta Attika içinde bulunan Aiksoneia *dēmos*unun kamu mülkü olan bir araziyi 40 yıllığına özel kişilere kiralamasına ait sözleşmenin temel hükümleri konu edilmiştir. Yazıtta dikkat çekici unsurlar, kiraya verilen kamu mülklerinin yıllık alınan vergiden muaf olmaması ve herhangi bir savaş durumunda kamu arazisinde üretilen ürünlerinin yarısının *dēmos*a ait olacağının belirtilmesidir.[126] Yazıtta ayrıca 40 yıllık kira süresi dolmadan önce anlaşmaya aykırı olarak hareket edilmesi durumunda kiracıların zararlarının da karşılanması için yasal yolların açık olduğuna değinilmiştir.[127]

Herhangi bir mülkün kiracısının, mülk sahibinin haklarını ihlal ederek kira ödemesi yapmaması durumu, farklı türden davalarla neticelenmiştir.[128] Bu bağlamda özellikle iki tür dava öne çıkmaktadır. Bunlardan biri ev kirasının ödenmemesi durumunda (*dikē enoikiou)*[129] diğeri ise arazi kirasının ödenmemesi durumunda (*dikē karpou),* borcun tahsili için açılan davalardır. Arazi kirası için açılan dava adında *genitivus casus* olarak geçen *karpos* (καρπός) kelimesinin ürün, meyve anlamına gelmesine dayanarak, Atina'da belirli bir süre de olsa toprak kirasının ayni olarak ödendiği yorumlanmıştır.[130] Mülk sahibinin bir taşınmazını örneğin binasını ya da arazisini yasa dışı olarak işgal eden ya da kira hakkı dolduğu halde işgale devam eden kişiye karşı tahliye davası (*dikē exoulēs*) açma hakkı da bulunmuştur.[131] Ayrıca yine kaynaklardan anlaşıldığına göre her türlü maddi kaybın tazmini için dava açmak da mümkün olmuştur (*dikē blabēs).* Örneğin bu türden bir dava, Demosthenes *corpus*u içindeki bir mahkeme söylevinin de gerekçesi olarak görünmektedir. Davacı, komşusu olan sanığın kendi arazisine bir duvar ördüğünü, bu duvarın doğal su akışını engellemesi nedeniyle yoğun yağışların sele dönüştüğünü ve bunun sonucunda tarlasının zarar gördüğünü ileri sürerek, uğradığı zararın tazminini talep etmektedir.[132]

Atina'da kamu otoritesi, özel mülkiyet hakkının doğrudan garantörü[133] olarak, *oikos*lar açısından ortaya çıkabilecek zararları önlemek amacıyla, Solon döneminden itibaren toprak sahiplerinin haklarına belirli kısıtlamalar da getirmiştir.[134] Örneğin kendi

[124] Ayrıca tüm bu mülklerin *dēmos*lar için ciddi bir gelir kaynağı olduğu da belirtilmektedir. Ackermann, 2018.
[125] *IG* II² 2492. Rhodes 2007, s. 184-185.
[126] *IG* II² 2492, ll 24-27.
[127] *IG* II² 2492, ll 29-31.
[128] VerSteeg 2010, s. 84; MacDowell 1978, s. 141-142.
[129] Dem. 48.45.
[130] MacDowell 1978, s. 142.
[131] Harris 2006*,* s. 215.
[132] Dem. 55.
[133] Aristot. *Ath*. 56.2.
[134] Plut. *Vit*. *Sol.* 23.

arazisi üzerine bina inşa edecek olanlar, yapıları ile komşu arazinin sınırları arasında belirli bir mesafe bırakmakla yükümlüdür. Ayrıca *oikos* sınırları içindeki ağaç dikimi de denetime tâbidir: Komşu tarlanın beş ayak yakınına herhangi bir ağaç dikmek yasakken, zeytin ve incir ağaçları için bu mesafe dokuz ayaktır. Bu kurallar, uzun köklü ağaçların komşu *oikos* sınırındaki diğer ağaçlara zarar vermesini önlemeyi amaçlamaktadır. Arazisinde suyu olmayanlara ise komşu araziden su çekme hakkı tanınmıştır. Attika, sürekli akan nehirler, göller veya bol su kuyuları ile beslenmediği için özellikle yaz aylarında su sıkıntısı yaşamakta ve bu nedenle Atina'da suya müdahaleyi düzenleyen ek yasalar da yürürlüğe konmuştur.[135] Görünüşe göre devlet, bir yandan bireysel mülkiyeti korurken, diğer yandan kamu yararı gerektirdiğinde buna belirli sınırlamalar getirerek sahipliğin mutlak değil, toplumsal düzenle uyumlu olması gereken bir hak olduğuna işaret etmiştir.

Sonuç

Antik edebi ve epigrafik belgeler, Atina *polis*inin sosyo-ekonomik yaşamı düzenleyen hukuk kurallarını belirlerken, *oikos* ile ilgili çok sayıda konuya yasal düzenlemeler getirdiğine tanıklık etmektedir. Bu bağlamda *oikos* teriminin çok katmanlı anlamı, devletin hem özel alanı düzenleme biçimini hem de bu düzenin sürdürülebilirliğini nasıl sağladığını ortaya koyar. Öyle ki, bir yandan evlilik kurumu ve mahremiyeti korumaya yönelik yasalar geliştirirken diğer yandan çeyiz ve miras gibi kurumların işleyişini hukuki bir çerçeveye oturtarak *oikos*un sürekliliğini sağlamış görünür.

Özel mülke ilişkin düzenlemelerde ise Atinalı yurttaşlara ait olan taşınır ve taşınmaz malların ve bunlarla ilgili ticari girişimlerin devlet koruması altına alınmak istendiği görülmektedir. Ticari işlemlerde sağlanan kamu denetimi ve bu işlemlerle ilgili düzenlenen resmî belgeler, bir yandan mülkiyetin kanıtı işlevi görürken, diğer yandan devletin satış vergisinden elde ettiği gelirlerin kaydını tutan mali belgeler olarak da hizmet etmiştir. Bunun yanında, kamunun ticarete ilişkin belirli standartlar getirip bunların uygulanmasını memurlar aracılığıyla denetlemesi, görünürde ekonomik dengelerin korunmasına yönelik olsa da dolaylı biçimde *oikos*un ekonomik sürekliliğiyle de ilişkilendirilebilir. Kamu otoritesinin her durumda toplum yararını gözeterek hukuka dayalı güvenlik önlemleri alması ve gerektiğinde bunların mahkemeler aracılığıyla uygulanmasını sağlaması ise yurttaşların hem adalete hem politik sisteme bağlılığını güçlendirmiş olmalıdır. Zira dönemin cazibe merkezi konumundaki Atina'nın, bünyesinde çok sayıda yerleşik ve geçici statüde yabancıyı barındırdığı göz önüne alındığında, *oikos* temelinde yurttaşları ile tesis ettiği ilişki üzerinden kendi varlığını ve devamlılığını güvence altına almak istediği söylenebilir.

[135] MacDowell 1978, s. 136.

KAYNAKLAR

a. Antik Edebi ve Epigrafik Kaynaklar

Aeschin. 1 (= Aeschines, *In Timarchum*)

Aeschines. *Speeches,* çev. C. D. Adams, Harvard University Press, Cambridge 1919.

Agora XIX The Athenian Agora, XIX. G.V. Lalonde, M.K. Langdon, M.B. Walbank, Inscriptions. Horoi, Poletai Records, Leases of Public Lands, Princeton 1991.

Andoc. 1 (=Andocides, *De mysteriis)*

Minor Attic Orators, I: Antiphon. Andocides, çev. K. J. Maidment, Harvard University Press, Cambridge 1941.

Antiph. 5 (=Antiphon, *De caede Herodis*)

Minor Attic Orators, I: Antiphon. Andocides, çev. K. J. Maidment, Harvard University Press, Cambridge 1941.

Antiph. 6 (= Antiphon, *De saltatore*)

Minor Attic Orators, I: Antiphon. Andocides, çev. K. J. Maidment, Harvard University Press, Cambridge 1941.

Aristot. *Oec*. (=Aristoteles, *Oeconomica)*

Aristotle. Metaphysics, II: Books 10-14. Oeconomica. Magna Moralia, çev. H. Tredennick, G. Cyril Armstrong, Harvard University Press, Cambridge 1935.

Aristot. *Pol.* (=Aristoteles, *Politica*)

Aristotle. Politics, çev. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge 1932.

Aristot. *Ath.* (=Aristoteles, *Atheniensium respublica)*

Aristotle. Athenian Constitution. Eudemian Ethics. Virtues and Vices, çev. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge *1935.*

Aristot. *Rh*. (=Aristoteles, *Rhetorica)*

Aristotle. Art of Rhetoric, çev. J. H. Freese. Harvard University Press, Cambridge 2020.

Dem. 20 (= Demosthenes, *Adversus Leptinem)*

Demosthenes. Orations, I, çev. J. H. Vince, Harvard University Press, Cambridge *1930.*

Dem. 21 (= Demosthenes, *In Midiam).*

Demosthenes. Orations, III, çev. J. H. Vince, Harvard University Press, Cambridge *1935.*

Dem. 23 (= Demosthenes, *In Aristocratem)*

Demosthenes. Orations, III, çev. J. H. Vince, Harvard University Press, Cambridge *1935.*

Dem. 24 (= Demosthenes, *In Timocratem)*

Demosthenes. Orations, III, çev. J. H. Vince, Harvard University Press, Cambridge *1935.*

Dem. 27 (= Demosthenes, *In Aphobum 1*)

Demosthenes. Orations, IV, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge, 1936.

Dem. 30 (= Demosthenes, *Contra Onetorem 1*)

Demosthenes. Orations, IV, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge,

1936.
Dem. 31 (= Demosthenes, *Contra Onetorem 2*)
Demosthenes. Orations, IV, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge, 1936.
Dem. 37 (= Demosthenes, *Contra Pantaenetum*)
Demosthenes. Orations, IV, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge, 1936.
Dem. 43 (= Demosthenes, *Contra Macartatum*)
Demosthenes. Orations, V, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge, 1939.
Dem. 44 (= Demosthenes, *Contra Leocharem*)
Demosthenes. Orations, V, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge, 1939.
Dem. 45 (= Demosthenes, *In Stephanum 1*)
Demosthenes. Orations, V, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge, 1939.
Dem. 46 (= Demosthenes, *In Stephanum 2*)
Demosthenes. Orations, V, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge, 1939.
Dem. 47 (= Demosthenes, *In Evergum et Mnesibulum*)
Demosthenes. Orations, V, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge, 1939.
Dem. 48 (= Demosthenes, *In Olympiodorum*)
Demosthenes. Orations, V, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge, 1939.
Dem. 55 (= Demosthenes, *Contra Calliclem*)
Demosthenes. *Orations*, VI, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge 1939.
Dem. 57 (= Demosthenes, *Contra Eubulidem*)
Demosthenes. *Orations*, VI, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge 1939.
Dem. 59 (= Demosthenes, *In Neaeram*)
Demosthenes. *Orations*, VI, çev. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge 1939.
Hom. *Il.* (=Homeros, *Ilias*)
İlyada, çev. A. Erhat, A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 1998.
Hom. *Od.* (= Homeros, *Odysseia)*
Odysseia, çev. A. Erhat, A. Kadir, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1998.
Hyp. 3 (=Hypereides, *Pro Euxenippo*)
Minor Attic Orators, II, çev. J. O. Burtt, Harvard University Press, Cambridge1954.
IG II²: Inscriptiones Graecae, Berlin 1873 –.

Is. 2 (=Isaeus, *De Menecle*)
Isaeus, çev. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge 1927.
Is. 3 (=Isaeus, *De Pyrrho*)
Isaeus, çev. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge 1927.
Is. 6 (=Isaeus, *De Philoctemone*)
Isaeus, çev. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge 1927.
Is. 7 (=Isaeus, *De Apollodoro*)
Isaeus, çev. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge 1927.
Is. 8 (=Isaeus, *De Cirone*)
Isaeus, çev. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge 1927.
Is. 9 (=Isaeus, *De Astyphilo*)
Isaeus, çev. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge 1927.
Is. 10 (=Isaeus, *De Aristarcho*)
Isaeus, çev. E. S. Forster, Harvard University Press, Cambridge 1927.
Lys. 1 (=Lysias, *De caede Eratosthenis*)
Lysias, çev. W. R. M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge 1930.
Lys. 12 (=Lysias, *In Eratosthenem*)
Lysias, çev. W. R. M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge 1930.
Lys. 22 (=Lysias, *In dardanarios*)
Lysias, çev. W. R. M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge 1930.
Lys. 24 (=Lysias, *Adversus delationem quod pecunia publica ei collata esset, qui impotens non erat*)
Lysias, çev. W. R. M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge 1930.
Lys. 32 (=Lysias, *In Diogitonem*)
Lysias, çev. W. R. M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge 1930.
Plat. *Euthyd*. (=Plato, *Euthydemus*)
Plato. Laches. Protagoras. Meno. Euthydemus, çev. W. R. M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge 1924.
Plat. *Leg.* (=Plato, *Leges*)
Yasalar, çev. C. Şentuna, S. Babür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
Plut. *Vit. Sol.* (=Plutarchus, *Vitae Parallelae, Solon*)
Plutarch. *Lives*, I, çev. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, Cambridge 1914.
RO *Greek Historical Inscriptions 404-323 BC,* ed. P. J. Rhodes, R. Osborne, Oxford University Press, Oxford 2003.
SEG XII Supplementum Epigraphicum Graecum, Leiden 1923 –.
Theophr. (=Theophrastus)
The Nomoi of Theophrastus, ed. Szegedy-Maszak, Andrew, Arno Press, New York 1981.
Thuc. (=Thucydides)
History of the Peloponnesian War, I, çev. C. F. Smith, Harvard University Press, Cambridge 1919.
Xen. *Hier.* (=Xenophon, *Hiero*)

Xenophon. *Scripta Minora*, çev. E. C. Marchant, G. W. Bowersock, Harvard University Press, Cambridge 1925.

Xen. *Mem.* (= Xenophon, *Memorabilia*)

Xenophon. *Memorabilia. Oeconomicus. Symposium. Apology,* çev. E. C. Marchant, O. J. Todd, Harvard University Press, Cambridge 2013.

Xen. *Oec.* (= Xenophon, *Oeconomicus*)

Xenophon. *Memorabilia. Oeconomicus. Symposium. Apology,* çev. E. C. Marchant, O. J. Todd, Harvard University Press, Cambridge 2013.

Xen. *Vect.* (= Xenophon, *De vectigalibus*)

Xenophon. *Scripta Minora,* çev. E. C. Marchant, G. W. Bowersock, Harvard University Press, Cambridge 1925.

Modern Kaynaklar

Ackermann 2018 — D. Ackermann, *Une Microhistoire D'athènes: Le Dème D'aixônè Dans L'antiquité, École* Française D'Athènes, Athens.

Arnaoutoglou 1998 — I. Arnaoutoglou, *Ancient Greek Laws: A Sourcebook*, Routledge, London.

Cantarella 2005 — E. Cantarella, "Gender, sexuality, and law", *The Cambridge companion to ancient Greek Law*, ed. Michael Gagarin, David Cohen, Cambridge University Press, Cambridge, 236–253.

Carey 2017 — C. Carey, *Democracy in Classical Athens*, Bloomsbury Publishing, London, New York.

Cecchet 2015 — L. Cecchet, *Poverty in Athenian Public Discourse*: *From the Eve of the Peloponnesian War to the Rise of Macedonia*, Franz Steiner, Stuttgart.

Chantraine 1979 — H. Chantraine, "Drachme", *Der Kleine Pauly C. 2*, ed. K. Ziegler, W. Sontheimer, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, s. 155-156.

Christ 1998 — M. R. Christ, "Legal Self-Help on Private Property in Classical Athens", *The American Journal of Philology*, 119/4, s. 521-545.

Cohen 1991 — D. Cohen, *Law, Sexuality, and Society: The Enforcement of Morals in Classical Athens*, Cambridge University Press, Cambridge.

Cohen 2006 — E. Cohen, "Commercial Law", *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, ed. Michael Gagarin, David Cohen, Cambridge University Press, Cambridge, s. 290-302.

Cox 2011 — C. A. Cox, "Marriage in Ancient Athens", *Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, ed. Beryl Rawson, Blackwell, Oxford, s. 231-244.

Çelgin 2011 — G. Çelgin, *Eski Yunanca- Türkçe Sözlük*. Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Delios 2019 — A. Delios, "The Protection of Oikoi under Extinction by the

Eponymous Archon in Ancient Athens: The Law and It's Application", *Studia Iuridica,* 80, s. 59-70.

Donlan 1982 — Walter Donlan, "Reciprocities in Homer", *Classical World 75*/3, s. 137-175.

Engels 1998 — F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara.

Fine 1951 — J. V. A. Fine*, Horoi. Studies in Mortgage*, *Real Security, and Land Tenure in Ancient Athens.* American School of Classical Studies at Athens, Princeton.

Gagarin 2011 — M. Gagarin, *Speeches from Athenian Law*, University of Texas Press, Austin.

Garland 2014 — R. Garland, *Wandering Greeks: The Ancient Greek Diaspora from the Age of Homer to the Death of Alexander the Great*, Princeton University Press, Princeton.

Garner 1987 — R. Garner, *Law and Society in Classical Athens,* Routledge, New York.

Harris 2006 — E. M. Harris, *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens: Essays on Law, Society, and Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Harris 2013 — E. M. Haris, "Finley's Studies in Land and Credit Sity Years Later", *Dike,* 16, s. 23-46.

Harris 2016 — E. M. Haris, "The Legal Foundations *of* Economic Growth in Ancient Greece: The role of property records", *The Ancient Greek Economy. Markets, Households and city-states*, ed. E.M. Harris, D.M. Lewis, M. Woolmer, Cambridge University Press, Cambridge, s. 116–148.

Harrison 1968 — A. R. W. Harrison, *The Law of Athens: The Family and Property*, Oxford University Press, Oxford.

Hoofs 2010 — K. Hoofs, "Property Rights in Legal History", *Property Law and Economics*, ed. Boudewijn Bouckaert, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 5-30.

Kapparis 2018 — K. A. Kapparis, *Athenian Law and Society*, Routledge, London, New York.

Kennedy 1963 — G. Kennedy, *A History of Rhetoric, I: The Art of Persuasion in Greece*, Princeton University Press, Princeton.

Kılıç 2014 — Y. Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, Çizgi Kitabevi, Konya.

Lamb 1967 — W. R. M. Lamb, *Lysias: With An English Translation*, William Heinemann, London.

Lambert 1997 — S. D. Lambert*, Rationes centesimarum*: *Sales of public land in Lykourgan Athens*, Brill, Amsterdam.

Lewis 1990 — D. Lewis, "Public Property in the City", *The Greek City from Homer to Alexander,* ed. O. Murray, S. Price, Oxford University

Press, Oxford, 245-263.

LSJ 1996 — H. G. Liddell- R. Scott- H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford.

MacDowell 1978 — D. M. Macdowell, *The Law in Classical Athens. Aspects of Greek and Roman Life*, Cornell University Press, Ithaka.

MacDowell 1989 — D. M. Macdowell, "The Oikos in Athenian Law", *Classical Quarterly*, 39, s. 10-21.

Maffi 2005 — A. Maffi, "Family and Property Law', *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, ed. Michael Gagarin, David Cohen, Cambridge University Press, Cambridge, s. 254–266.

Manville 1900 — P. B. Manville, *The Origins of Citizenship in Ancient Athens,* Princeton University Press, Princeton.

Oliver 2006 — G. J. Oliver, "The Economic Realities", *A Companion to the Classical Greek World*, ed. Konrad H. Kinzl, Blackwell Publishing, Malden, 281-310.

Pernot 2005 — L. Pernot, *Rhetoric in Antiquity*, trans. W. E. Higgins. Catholic University of America Press, Washington.

Rhodes 2007 — P. J. Rhodes, *The Greek City States: A Source Book*, Cambridge University Press, Cambridge.

Roy 1999 — J. Roy, "Polis and Oikos in Classical Athens", *Greece and Rome,* 46/1, s. 1-18.

Schaps 1977 — D. Schaps, "The Woman Least Mentioned: Etiquette and Women's Names" *Classical Quarterly,* 27, s. 323-330.

Thompson 1967 — W. E. Thompson, "The Marriage of First Cousins in Athenian Society", *Phoenix,* 21/4, s. 273-282.

Todd 2000 — Stephen C. Todd, *Lysias: The Oratory of Classical Greece,* II, University of Texas Press, Austin.

Westbrook 2015 — R. Westbrook*, Ex Oriente Lex: Near Eastern Influences on Ancient Greek and Roman Law,* ed. Deborah Lyons, Kurt Raaflaub, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Whitehead 1977 — D. Whitehead, *The Ideology of the Athenian Metic*, Cambridge Philological Society, Cambridge.

Wolf 1975 — H. J. Wolf, "Commentary*:* Greek Legal History—Its Functions and Potentialities", *Washington University Law Quarterly*, 2, s. 395-408.

Wolicki 2007 — A. Wolicki, "Moicheia*:* Adultery *or* something more*?*", *Palamedes: A Journal of Ancient History,* 2, s. 131–142.

VerSteeg 2010 — R. VerSteeg, *The Essentials of Greek and Roman Law*, Carolina Academic Press, Durham.

Zelnick-Abramovitz 2013 — R. Zelnick-Abramovitz, *Taxing Freedom in Thessalian Manumission Inscriptions*, Brill, Leiden.

Zelnick-Abramovitz 2015

R. Zelnick-Abramovitz, "Public registers of land sales in ancient Greece", *Sale and community: documents from the ancient World,* ed. É. Jakab, Trieste, s. 41-65.

SUMMARY

The term *oikos* in Classical Greek has several meanings, which can be classified under three main categories. The first is simply "house," while the second is "family." Similar to its contemporary usage, *oikos* can refer to a nuclear family, which forms the core of a household, as well as to an extended lineage spanning multiple generations. The third meaning is "property" belonging to a single individual. Taken together, these meanings demonstrate that the *oikos* was at the heart of the social and economic structure of the *polis*. Aristotle regarded the *oikos* (or sometimes the *oikia* in his terminology) as the basic constituting element of the *polis*, and Engels similarly regarded it as the nucleus around which the state and society gradually evolved.

The *oikos* is fundamentally established through the institution of marriage, which is intrinsically associated with an economic transaction. Upon marriage, the woman customarily departs from her father's household to join that of her husband, bringing with her a dowry consisting of a specified amount of movable goods or immovable property. The administration of this dowry falls under the authority of the husband, who is generally obliged to provide a formal guarantee ensuring its restitution in the event of divorce. Together with the property contributed by the husband at the commencement of the union, the dowry serves to consolidate the economic foundation of the *oikos*, thereby transforming the nuclear family into the central unit of inheritance. The inheritance of the *oikos* encompasses a wide range of assets, including land, buildings, agricultural produce, slaves, livestock, household furnishings, clothing, monetary wealth, ships, and other vehicles.

Upon the death of the head of the *oikos*, the family estate was typically divided among the sons. In the case of daughters, their share of inheritance corresponded to the dowry that had been provided to them by their father. However, if the deceased left only daughters, the heiress was required to marry her father's nearest male relative—usually her paternal uncle or cousin. This measure aimed to prevent the patrimony from being transferred to another *oikos* through the offspring of the heiress and to ensure the preservation of the father's property within the same family line.

In the absence of direct male heirs, the estate passed to the brothers of the head of the *oikos* and their descendants, who were considered his closest male kin. If there were no brothers, inheritance was transferred to his sisters and their offspring, and subsequently to more distant relatives, including the children of cousins, in accordance with Athenian law. When an Athenian man had no legitimate son, he was legally permitted to make a will, provided that he was not suffering from mental incapacity, old age, illness,

intoxication, coercion, or imprisonment, and was not acting under the undue influence of women. In particular, the judicial and deliberative speeches of the Attic orators provide extensive evidence on Athens' laws regarding all aspects of family and family life. These legal provisions governing the *oikos* encompassed legislation on marriage, divorce, adoption, sexual offenses, adultery, inheritance, wills, the protection of orphans and heiresses, as well as laws against the maltreatment of parents.

Athenian legal regulations concerning property ownership extended over a wide spectrum of issues that reflected both the economic and civic structure of the *polis*. It is important to emphasize at the outset that the guarantee of ownership ultimately rested with the *polis* itself. At the beginning of each administrative year, the *archon eponymos* instructed the public herald to announce that every citizen would retain full possession of his property and the autonomous right to manage or dispose of it as he wished. From a legal standpoint, however, a clear distinction was drawn between movable and immovable property. Ownership of land and houses—constituting immovable assets—was a privilege reserved exclusively for Athenian citizens, apart from a few exceptional *metics* who had been granted special rights. In contrast, the circulation of movable property remained unrestricted, allowing both citizens and non-citizens to engage freely in the exchange, purchase, and sale of such goods within the *polis*.

The owner of immovable property in Athens had the legal authority to use, sell, or lease it. The procedures governing the sale of such property were recorded on inscribed stones known as *horoi*, which were placed on the land itself or affixed to the property's walls. These inscriptions served as public records confirming that a transaction had taken place, and they provided essential details such as the terms of the contract, the presence of a magistrate, the participation of neighbors as witnesses, and the amount of money exchanged. The *horoi* thus functioned as visible warnings to potential buyers that the property in question had already been sold. References to the sale of real estate appear frequently in the speeches of classical orators such as Demosthenes, Lysias, and Hypereides, indicating the prevalence and legal significance of such transactions. Comparable procedures applied to cases in which a property owner wished to lease his estate. Respect for ownership rights was of paramount importance; hence, an owner could initiate legal proceedings against an unlawful occupier or a tenant who failed to fulfill his rental obligations.

With regard to movable goods, the *polis* enacted a comprehensive set of laws regulating market activities, including trade, finance, sales, coinage, and leasing. Most of these commercial regulations were designed indirectly to safeguard private ownership of movable property and to maintain the equilibrium of supply and demand, thereby ensuring that goods and services were exchanged at fair prices. Furthermore, the laws that directly governed retail and wholesale transactions primarily targeted instances of disorder, fraud, or deception within the marketplace.

Nevertheless, ownership rights were subject to certain restrictions. The state retained the authority to confiscate private property as a means of enforcing fines or penalties, while private creditors could seize a debtor's assets to settle outstanding debts or obligations. There were also specific restrictions imposed on landowners' rights. For instance, individuals constructing buildings on their own land were required to maintain

a legally defined distance from the boundary of their neighbor's property. Likewise, those without access to water on their own estate were legally entitled to draw it from adjacent land. These examples illustrate that the *polis* could impose certain limitations on ownership in the interest of the common good. In conclusion, the fact that the Athenian *polis* sought to secure property rights through law while simultaneously regulating them for the public benefit likely reinforced citizens' sense of justice and, by extension, their commitment to the civic and political order.